

Chefers arbets- och livssituation

Genom strävsamhet och lojalitet får svenska chefsfamiljer livsekvationen att gå ihop. Men det är inte lätt.

Det framgår av resultaten från ett flerårigt forskningsprojekt. Sociologen Gunnar Andersson vid Lunds universitet följde tio svenska familjer, där mannen är chef på högre mellannivå inom näringslivet. Han var intresserad av hur mannens arbete påverkade familjelivet, äktenskapet och makarnas respektive livsbanor. Han ville också se vilka strategier familjerna använde för att förena mannens karriär med familjebildning, barnuppfostran, socialt umgänge och liknande. Ger chefsfruar upp sitt eget yrkesliv? Ger männen avkall på karriären för familjens skull?

Svaren på dessa och andra frågor formuleras i boken och avhandlingen "Leva för jobbet och jobba för livet". Den diskuterar också vilka metoder forskare kan använda för att beskriva förhållandet mellan arbetsliv och familjeliv.

BAKGRUND

I många människors vardagsliv är frågan om hur arbetslivet och familjelivet ska förenas ett ständigt ämne för diskussion. Förhandlingarna om hur tiden ska fördelas och till vad den ska användas avlöser varandra.

Förhållandet mellan arbetsliv och familjeliv är en grundläggande fråga som är svår att få grepp om. På senare år har intresset för forskning inom detta området vaknat på nytt. Tidigare forskning har studerat familjer i tjänstemannaskiktet. I detta projekt har intresset riktats mot ett skikt av medelklassen, närmare bestämt de tjänstemän som är chefer på högre mellannivåer (middle management) inom näringslivet. Studien utgår ifrån mannens situation, men det är kombinationen av arbetsliv och familjeliv som står i fokus. Därmed är det alltså i lika hög grad deras fruars arbets- och familjesituation som behandlas.

Utgångspunkten för studien är att två individer som bildar familj förenar två livshistorier och ursprungsfamiljer. Under äktenskapets gång sammanfogar de sina respektive livsperspektiv och utformar sina livsbanor i

ett historiskt sammanhang. Denna process kan innehålla mer eller mindre starka motsättningar beroende på hur de respektive livsperspektiven och livsprojekten stämmer överens med eller går på tvärs av varandra.

SYFTE

Syftet är att ge en bred och inträngande beskrivning av hur chefsfamiljerna levt och lever. Det görs med hjälp av enkätmaterial, levnadsberättelser i form av familjehistorier och tematiserande analys. Dessa olika perspektiv pendlar mellan grovmaskighet och finmaskighet, vilkas konstruktion tillsammans bygger den helhet som belyser denna grupps arbets- och familjeliv.

Samtidigt diskuteras olika teorier som jag använt i mitt försök att förstå chefsfamiljernas vardagsliv och konstruera deras levnadsberättelser. Avhandlingen har härmed ett andra syfte; att ge ett teoretiskt bidrag till forskning om förhållandet mellan arbetsliv och familjeliv.

De frågeställningar som tas upp hänger intimt samman, men kan delas upp på följande sätt:

För innehållet svarar

Gunnar Andersson

Sociologiska institutionen,

Lunds universitet,

Box 114,

221 00 Lund,

telefon 046-222 34 76,

telefax 046-222 47 94.

1. Hur förenas arbetsliv och familjeliv i chefsfamiljer? Denna fråga ger genast upphov till fler. Vad är chefsarbeten för typ av arbeten och vilka typer av arbeten har chefernas fruar? Vilken familjetyp eller familjeform är det som arbetet ska förenas med?
2. Vilken typ av vardagsliv lever chefsfamiljerna? Vilka familjeteman är dominerande? Hur konstrueras familjelivet över tid? Vilka projekt försöker de olika familjemedlemmarna genomföra?
3. Har chefsfamiljens sammansättning förändrats under den period som studerats? Om så skett, vad innebär i så fall förändringen för denna kategori som helhet? Vilka skillnader finns och vilka likheter kvarstår? Vad innebär det för förhållandet mellan arbetsliv och familjeliv? Vad innebär det för familjeformerna? Vad innebär det för de enskilda familjerna?
4. Vilken teori eller vilka teorier kan bidra till en förklaring av dessa sammanhang?

Mitt huvudintresse är förhållandet mellan arbets- och familjeliv, inte allt i familjernas liv, varken i förhållande till innehållet eller till tiden. Detta perspektiv framgår såväl i statistiska bearbetningar, levnadsberättelser som i tematiserande kapitel.

METOD

I projektets inledning besvarade 216 chefer en enkät. Senare valdes tio familjer ut för fördjupade studier. Familjerna medverkade i fyra samtalsintervjuer. Familjeintervjuerna genomfördes med sikte på att fånga två kronologier och två biografier i en sammanhängande historia. Kronologierna gällde familjecykel och yrkeskarriärer. Biografierna handlade om delar av de olika individernas liv sådant det framstod vid dessa intervjuer.

Dessa utgångspunkter gjorde att jag försökte tänka övergångar, förändring, såväl inom familjen (familjecy-

kel), i arbetslivet (få jobb, avancera, sluta arbeta) som dessas samtidighet (exempelvis sluta jobba när barnen kommer eller börja jobba igen när barnen börjar skolan).

Konstruktionen av levnadsberättelserna är resultatet av en pågående process, men innehåller ändå ett antal urskiljbara huvudsteg som bygger upp slutresultatet. Till att börja med sker konstruktionen i och genom de samtal som förs. Mina frågor, familjemedlemmarnas berättelser och vår dialog sätter ramarna för den gemensamma konstruktionen. Samspelet i intervjusituationerna betraktar jag som grundläggande för resultatet.

Huvudpoängen med levnadsberättelserna är att försöka visa att parets och familjemedlemmarnas relationer förändras över tid och att denna förändring är en effekt av hur olika situationer definieras och i sin tur bestämmer relationerna. Den interaktionistiska tankegången har kopplats till projektbegreppet, vilket gör det möjligt att upptäcka hinder respektive möjligheter för att genomföra olika projekt i tillvaron.

EN TEORETISK DISKUSSION

Man kan diskutera hur begreppen livslopp och livsform möjligen kan förenas eller åtminstone befrukta varandra. Jag menar att livsformsbegreppet kan vara ett användbart begrepp för att fånga en helhet av livsmönster, men att den dynamik som utspinner sig under livsloppet både för individen och för familjen kräver en teori som är mer tidsmedveten. Den måste också på ett mer nyanserat sätt kunna begripliggöra förändring.

Livsloppsperspektivet, liksom familjecykelteori, betonar ett processperspektiv på individens och familjens utveckling. Härigenom uppfattas familjen som en föränderlig organisation, vars individuella livshistorier och dynamik formar familjen som en enhet. Individuell tid och familjetid synkroniseras i en historisk tid. Dessa olika tider är beroende av biologiska tidtabeller såväl som sociala tidtabel-

ler, vars samverkan i hög utsträckning bestäms av historiska och ekonomiska förhållanden.

Familjen ses som en resurs som bidrar till utvecklingen av de individuella projekten, men familjen kan också bidra till att dessa projekt haverrar. Eller att de tar en helt annan riktning än den individen själv tänkt sig.

På samma gång som individernas projekt genomförs och delvis är familjens projekt frambringar samtidigt familjeenheten och familjetiden de individuella projektens innehåll och form. Kopplingen mellan kön, arbete och familj blir i många stycken uddlös om inte familjetiden finns med som en förklarande och belysande enhet.

Konstruktionsprocesser mellan makarna är en central mekanism när olika livshistorier förenas och samexisterar i familjen. Den bidrar till att förklara hur olika situationer definieras och hur makarna *samtidigt* i diskussionen med varandra under livsloppet definierar varandra, definierar sina sociala *relationer* genom olika sociala *situationer*, händelser eller övergångar. Familjehändelser förbinder individen med samhället i tiden och definierar den specifika familjens sätt att vara. Genom handlandet och erfarenheterna av dessa konstrueras ”just vår familj”, familjemedlemmarnas bilder av sig själva och deras bilder av familjen som en helhet.

Familjeorganisationen ställs på prov då den i olika tidrum har mer eller mindre stora omsorgsbehov att tillgodose – flera små barn, tonåringar, äldre – samtidigt som arbetsrelationer ska upprätthållas. Vid dessa tidpunkter accentueras den cykliska tidens konfrontation med den linjära. Medlet för och målet med livet ställs mot varandra och kräver att de vuxna individerna i första hand balanserar sina insatser i tid och rum, både inom familjen och mellan familjelivet och till exempel arbetslivet. Ett tydligt exempel på en sådan stark konfrontation som ger upphov till markanta synkroniseringssvårigheter är dubbel karriär och att vara småbarnsförälder.

ENKÄTUNDERSÖKNINGEN

Helhetsintrycket av det samlade enkät materialet ger en bild av chefslivet som domineras av arbetet, både ur engagemangets och tidens aspekter. Fritiden är den tid som blir över när arbetsengagemanget fått sitt. Den tillbringas i första hand i hemmet med familjen. Chefens liv kan med andra ord huvudsakligen sägas bestå av stimulerande och krävande arbete med familjeinriktad fritid.

När det gäller chefsfruarnas yrkesmönster kan man se fyra olika huvudmönster för att balansera mellan familjeliv och arbetsliv. Dessa strategier är inte skarpt avgränsade. Dessutom kan kvinnorna i olika utsträckning tänkas byta strategi under livsloppet.

Den *konventionella* strategin beskriver den livsstil som vanligtvis förknippas med att vara hemmafru. Kvinnan utbildar sig och yrkesarbetar fram till giftermålet, eller tills hon får barn. Därefter avbryter hon yrkesarbetet och inriktar sitt engagemang på hem och familj. Hon återgår senare inte till yrkeslivet igen.

Avbrottsstrategin innebär att kvinnan under livsloppet gör en typ av kronologisk uppdelning. Efter utbildning och yrkesarbete följer en begränsad period då hon helt och hållet inriktar sig på hemmet och familjen. När den mest intensiva perioden av omsorg om hem och familj är över, när barnen har flyttat hemifrån eller då hennes preferenser av andra skäl förändrats återupptar hon yrkesarbetet.

Det *kontinuerliga yrkesarbetets strategi* avser de kvinnor som under livsloppet konsekvent yrkesarbetar, bortsett från kortare avbrott i samband med att de får barn. Bortsett från de korta avbrotten i samband med föräldraledigheter, innebär detta mönster en samtidighet eller parallella verksamheter. Den uppdelning som gjorts här skiljer mellan de kvinnor som under äktenskapet främst haft varierande deltider, men som i en del fall också haft perioder med heltidsarbete. Denna grupp utmärks alltså av

att de upprepat har varierat sin yrkesintensitet över ett brett spektrum. För det andra är det den grupp kvinnor som alltid arbetat minst 31 timmar, men som oftast arbetat heltid.

Sammantaget tolkas kvinnornas yrkesstrategier som uttryck för olika avvägningar mellan eller balanseringsstrategier för arbets- och familjeliv. Det grundläggande dilemmat i dessa strategier utgörs av att i tid och rum koordinera yrkesarbete med ansvar för och uppbyggnad av hem och familj. Detta ska göras samtidigt som mannen är starkt yrkesorienterad och i färd med att lägga grunden för och så småningom vidareutveckla sin karriär. Kvinnornas olika sätt att under denna period variera sin yrkesintensitet kan uppfattas som familjernas lösningar på detta dilemma.

TENDENSER

Vid denna analys är det två tendenser som framstår som väsentliga. För det första att kvinnor förändrat mönstret för kombinationen yrkesliv-familjeliv. Den konventionella strategin, liksom avbrottsstrategin, är på stark tillbakagång och håller på att ersättas av det kontinuerliga arbetets strategier.

För det andra är det fortfarande framför allt kvinnorna som på ett övergripande plan under livsloppet anpassar sin yrkesverksamhet till familjetiden. Men denna anpassning är alltså ingen enhetlig eller enkel process som lätt går att avläsa utifrån mannens position eller befattning, utan i hög grad beroende av kvinnans egna livsprojekt.

Berättelserna

I fyra olika levnadsberättelser, grundade på samtalsintervjuer, görs ett försök att knyta samman delar av familjemedlemmarnas gemensamma livshistoria till en samlevnadsbana. Jag låter läsaren komma nära några av de familjer som utgör avhandlingens empiriska objekt. Härigenom hoppas jag visa de samspel som äger rum inom familjen och med andra organisationerna, skolan, barnomsorg,

grannarna och släkten. Samtidigt hyser jag förhoppningen att läsaren får en godtagbar möjlighet att själv bilda sig en uppfattning om familjernas liv.

Levnadsberättelserna är illustrationer till olika samlevnadsformer inom samma familjetyp. Dessa utgör inga distinkta kategorier, på så sätt att jag vill hävda att de olika levnadsberättelserna presenterar helt skilda livsformer. Jag har valt de familjer som tydligast visar skillnader och likheter. Trots de stora skillnaderna i livslopp och livsform är likheterna bland kvinnorna respektive männen stora samtidigt som skillnaderna mellan kvinnor och män är likartade.

De tio familjerna

Analysen av intervjuerna med de tio familjerna ger en bild av hur en gemensam livsform skapas i samband med familjebildningen. De skilda livsintressen som framträder mellan män och kvinnor kan ses som ett uttryck för en ömsesidig konstruktionsprocess.

För några män finns en nära koppling mellan karriäruppfattning och den egna familjens tradition och synsätt. Men för dem, liksom för de andra, är erfarenheterna från de första arbetsåren och deras första överordnade chefer utslagsgivande för det fortsatta arbetsengagemanget. Och det blir dessa erfarenheter som efter hand vidgar den plattform som den vidare karriären bygger på. Här skapas en självuppfattning som innebär att självförtroendet i jobbet också blir ett självförtroende i livet, samtidigt som jobbet blir en allt större del av livet. I denna process tycks en *allmän* uppfostran i att leva upp till andras förväntningar och vara duktig – att vara till lags – vara den nödvändiga och aktiva mekanismen för arbetsengagemanget. Den förändrade inställningen till arbetet utvecklas som regel samtidigt som männen befinner sig i etableringsfasen i familjebildningen, vilket innebär att småbarnsperioden sammanfaller med karriäretableringen. De är till lags i förhållande till

krav från organisationerna, men knappast till de spontana krav som kommer från hustru och barn.

För kvinnorna är bilden i det närmaste helt annorlunda. Deras inställning till yrkeslivet och deras aktiviteter som yrkeskvinnor är omöjliga att förstå utan hänsyn till familjetiden och männens samtida yrkessatsning (och omvänt för männen). Själva betonar de genomgående barnen när de talar om sina olika val. Deras val är gjorda för barnens skull. Det är alltså inte bara fråga om en kvantitativ skillnad mellan män och kvinnor, utan det är nu som livsintressets huvudteman utformas och befästs för lång tid framöver. Det rör sig om fundamentalt olika sätt att förhålla sig till föräldraskap och till hur arbetsliv och familjeliv ska förenas, i synnerhet under etableringsfasen.

Samtidigt märks en långsam förändring hos männen. I vardagslivet framträder en lågmäld manlig anpassning som tar sig olika uttryck: tidpusel för att vara hemma mera och förändrade hemarbetsvanor. Männen har inte längre någon tyst familj som högaktningsfullt går på tå. Det förväntas att mannen ska hjälpa till när han är hemma. Mannens huvudintresse för jobbet kvarstår, men med den skillnaden att han hjälper till i hemmet och tar ett tillfälligt ansvar för familjen då och då.

Dubbla budskap

Kvinnorna efterlyser ofta att männen av egen kraft ska reagera på de olika dilemman som familjemedlemmarna eller de praktiska göromålen ger upphov till. Det är samtidigt en tvehgusen inställning. Å ena sidan påpekar de hur svårt det är att få männen att vara aktiva, ansvarsfulla medlemmar i familjen. Å andra sidan odlar de kraftigt sin egen förmåga och slår delvis vakt om sin egen ställning som familjens ledande omsorgsproducent. Å ena sidan beklagar de delvis att männen inte gör mer eller pratar mer om olika relationella aspekter. Å andra sidan är de snabba att förstå

männen, deras uppfostran, deras manlighet och inte minst deras krävande arbeten. Det kan med andra ord framstå som grundläggande motsättningar mellan deras krav och handlingar, men en del begripliggörs om de sätts i förbindelse med männens, i motsvarande mån, tvehgusna ambitioner och insatser.

Umgängesformer

När det gäller umgänget inom familjen och familjemedlemmarnas umgänge med andra, är det genomgående temat att tiden inte räcker till. Det finns nästan obegränsade variationer på hur talet om tidsbrist tar sig uttryck, vilket berör de flesta av livets områden. De pågående projekten binder upp tiden, vilken framstår som en knapp resurs. De dominerande projekten, arbetet och barnen, strukturerar tiden så att andra projekt inte kan genomföras.

Under arbetsperioderna strävar man efter att helgen ska vara avkopplande, man vill vila och underhålla och utveckla de sociala relationerna inom familjen och med släkt och vänner. Det senare är emellertid ett mål som långt ifrån alltid uppnås, då fritiden tenderar att slukas av arbetsförberedelser och omsorgsuppgifter. Familjens tid *tillsammans* är en sällsynthet i vardagen. Det är mycket sällan som samtliga familjemedlemmar träffas samtidigt under längre tidsavsnitt. Kravet på att detta ska ske är däremot som regel stort.

Partiden kommer i kläm mellan jobbet och barnen. Den tid som makarna har tillsammans med varandra efter barnens tillkomst och fram till tonårsperioden är försvinnande liten.

Männens dagliga privata umgänge finns framför allt i de fritidsaktiviteter som de eventuellt utövar, ibland inom föreningsliv. Emellertid är det snarare aktiviteten än de vänskapliga relationerna som står i förgrunden för intresset. Männen beklagar inte situationen.

Kvinnorna vill ha utrymme för att odla familjerelationer, vänrelationer

och relationer till grannar. Dels är det kvinnorna som emellanåt är missnöjda med situationen, diskuterar och vill förändra den.

Det är ingen överdrift att påstå att fritiden som *direkt avkoppling* överhuvudtaget är satt på undantag under arbetsperioderna för både män och kvinnor, även om detta förhållande inte alls innebär att män och kvinnor har samma fördelning mellan arbetstid och fritid.

Kvaddade projekt

Motgångarna i männens liv är genomgående relaterade till arbetet och arbetsorganisationen. Den situation som i övrigt gäller innan ett projekt havererar – familjetid och samlevnadsform – har betydelse för processens utformning och dess utfall. Haveriet sker i arbetet och oftast trots fullständig och helhjärtad uppbackning från hustrun. Under förloppetets gång kan stödet ifrågasättas eller förändras, men det sker då som en effekt av påfrestningar, inte på grund av principiella ställningstaganden. Lösningen på den besvärliga situationen handlar alltid om att återta kontrollen över mannens huvudprojekt genom att hitta en ny och i bästa fall motsvarande arbetssituation.

Kvinnornas yrkesmönster och deras livsform under livsloppet hänger i hög grad samman med mannens brist på anpassning, vilket till slut innebär att hennes projekt kvaddas för en period eller för alltid. När kvinnornas yrkesprojekt är på väg att haverera eller havererar, så beror det till stor del på att familjen, främst mannen, inte finns som ett aktivt stöd. Han trimmar inte sina arbetsinsatser, riktar inte större omsorg mot barnen och ger inte uttalat stöd åt hennes projekt. Och då funderar kvinnorna inte bara över sin livssituation, de avbryter eller trappar ned sitt yrkesarbete och finner nya omformuleringar. Och bekräftar på ett plan att det är deras problem. Härigenom överges det egna projektet på samma gång som en ny balans upprättas.

Flyttlassen går

Familjernas geografiska rörlighet är mest uttalad i etableringen av karriären och familjebildningen. Det tolkas som ett uttryck för kvinnornas mer eller mindre uttalade ambition att mannens yrkeskarriär går i första hand. Att denna rörlighet tenderar att upphöra när barnen blivit äldre och kvinnorna själva etablerat ett mönster för att kombinera yrkesarbete och huvudansvar för familjen, tolkas däremot som ett uttryck för kvinnornas uttalade krav att bo kvar på platsen. De vill använda boendet som en strategisk knutpunkt för sina projekt under senare livsfaser. Härigenom uppstår ett mönster där männen beskär sin arbetsmarknad geografiskt och utvecklar en strategi för att nå nya befattningar och utveckla karriären inom ett begränsat geografiskt område. Det är ett sätt på vilket *männen* anpassar sig till kvinnornas krav, en aspekt på hur deras arbetsliv anpassas till familjelivet i en period som kännetecknas av förändring av chefsfamiljernas sammansättning.

Barnen

För samtliga familjer är målet med och innehållet i uppfostran generellt sett detsamma. Det gäller den allmänna livsinställning som överförs, synen på skolans betydelse nu och för framtiden, fritidsaktiviteternas funktion, betoningen av att kunna klara sig själv och att bli en *självständig* individ och så vidare. Sättet att överföra idealen varierar dock mellan familjerna och i förhållande till livsfas. De grundläggande målen för den uppfostringsideologi som tillämpas kan grovt sammanfattas på följande sätt: att bli en socialt kompetent, självständig individ med starkt självförtroende som gör sitt bästa och lämnar hemmet med en stor andel socialt och utbildningsmässigt kapital. Medlen för att nå dessa mål utgörs av den dialog som förs med barnen, de konkreta

stödhandlingar föräldrarna företar och de goda materiella villkor som de kan erbjuda barnen.

Att sträva på

Familjernas liv konstrueras genom parallella vardagsliv som binds samman av ett gemensamt strävande för att familjemedlemmarnas olika projekt ska kunna genomföras. De återkommande beteckningarna för strävsamheten – ”gå runt problemen”, ”hitta lösningar”, ”aldrig ge upp”, ”hjälpas åt”, ”klara jobbiga situationer” illustrerar känslan av att reda ut, bearbeta och kämpa tillsammans. Och inte minst att visa handlingskraft.

Den gemensamma strävsamheten i olika frontavsnitt är kanske huvudförklaringen till att äktenskapen hållit, fastän äktenskapets romantiska kärna – kärleksförhållandet mellan mannen och hustrun – sällan ges några större chanser att blomstra i vardagen.

Förutsättningen för denna gemensamma hållning är att den relativa obalansen mellan makarna aldrig på allvar utmanas. Dragkampen hålls inom relativt återhållsamma gränser, själva grundkontraktet med mannens intressen i första hand och kvinnans i andra bibehålls även om betydande modifieringar kan göras. De löper inte amok. De gläds åt att var och en för sig och tillsammans inte ger upp, att åtminstone något av huvudprojektet kommer i hamn. De jobbiga perioderna omformuleras i de flesta fall till styrkor som gör dem rustade att möta nya utmaningar, även om en del havererade projekt aldrig går att komma över eller förbi. Det gemensamma livsprojektet – leva för jobbet och jobba för livet – rör sig med andra ord i olika tempi mellan lustfylld ansträngning och ansträngd olust, fullbordad och haveri.

Strategier

Man kan försöka att provisoriskt ringa in de vanligaste sätten att kom-

binera karriär- och familjeliv i ett tidrum. Min indelning påminner om och har likheter med den numera gängse uppfattningen att det finns traditionella, transitionella och egalitära äktenskap. Tidrummet är uppbyggt kring tre manliga och fem kvinnliga förhållningssätt till föreningen av arbets- och familjeliv med speciell inriktning på att fånga in karriärfamiljetypens samlevnadsformer. Samtidigt kan tidrummet också användas för att analysera enskilda familjers rörelser i tiden.

Femton stationer kan tänkas och ändhållplatserna är kombinationen karriär/hemmafru respektive dubbel karriär/delat ansvar, det vill säga den klassiska, asymmetriska samlevnadsformen och den symmetriska, dubbla karriären. Dessa kombinationer kan i sin tur samlas i tre huvudsakliga samlevnadsformer, vilka jag benämnt *klassisk, blandad och dubbel karriär*.

De kvinnliga anpassningsstrategierna tolkas som olika försök att lösa de konflikter som framför allt föreligger mellan karriärens fortfarande traditionella tidtabell för männen och kvinnornas förändrade yrkesstrategier, vilket har skapat de dominerande, asymmetriska samlevnadsformerna. Historiskt beskriver de emellertid tillsammans en förskjutning mot den symmetriska ändhållplatsen.

RAPPORTEN

Leva för jobbet och jobba för livet. Om chefsfamiljernas vardag och samlevnadsformer (400 sidor) ISBN 91-7139-133-9, Brutus Östlings Symposium, 1993, kan beställas i bokhandeln. Pris: ca 260 kronor.

En sammanfattning finns också på engelska och kan beställas från Gunnar Andersson, Sociologiska institutionen, Lunds universitet, Box 114, 221 00 Lund, tel 046-222 34 76, fax 046-222 47 94.